

Romové nejsou Apači

(Reportáž o soukromé romské škole)

V Kamenné kolonii, pozůstatku hospodářské krize 30. let, vesničce schované na kopci uprostřed Brna, se v jediné místní hospodě pravidelně scházejí obyvatelé tohoto Bohem i kapitalismem zapomenutého světa: prolet-umělci, slovenští a ukrajinští dělníci, studenti a cikáni. Sedí, beze spěchu popíjejí, žvaní – a cikán Bohouš, který se svou speciálně stříženou bradkou vypadá trochu jako Tutanchamón, všechny dohromady ničí každovečerní smrští zrapovaných sociálních motivů; zní to asi takhle: Jóóó, já su tak blbej, jóóó, já su blbej cikán, ale svět může bejt dobrej, jójó, svět fakt může bejt dost dobrej, úúú, úúú... Po několika hodinách – i vzhledem k tomu, že úměrně ke stoupající hladině alkoholu v krvi jsou původně celkem pestré texty stále monotónnější – vám skoro určitě začne tahle demonstrace přislovečné cikánské muzikálnosti lézt na nervy. „Di už s tím fakt do prdele, Bohóši,“ utíná barman v púlce svůj hovor s přízračně pomalovanou slečnou, která ledva stojí na nohou. Bohouš se jen usměje a zpívá: „Jóóó, já už fakt, ale fakt du do prdele... úúú!“ Mirek Mucha, s nímž popíjím u stolu fernetu, jen mávne rukou „Blbej cikán,“ řekne směrem k Bohoušovi. Oba se smějeme. Mirek má smysl pro humor, bývá s ním sranda. Je to cikán.

Během krátkého času stráveného nad touto kauzou jsem mnohokrát slyšel, že výraz „cikán“ je pejorativní, že Romy uráží, že tímhle termínem označujeme Romy my, gádžové – a je prý synonymem pro nejrůznější vlastnosti, projevy a povahové rysy, které považujeme za špatné. Většinu cikánů (alespoň pokud jde o ty, které sám znám) ale uráží úplně jiné věci, než tohle slůvko... Mně zase „problém“ Cikán kontra Rom hodně připomíná nepříjemnou situaci z mládí, ze 70. či 80. let: Nevím, jak se to zpsulo, ale pamatuji si naprosto přesně, jak jsem se bál (musel bát) vyslovit slovo „žid“. Nikdy jsem žádného Žida neviděl a pokud viděl, ani jsem o tom nevěděl, ale říct nahlas „žid“ ve slušné společnosti bylo totéž jako říct „paní, vy máte dobrý kozy“. Na vině byl jakýsi, mně nesrozumitelný kontext, jehož jsem byl jen nepřímým dědicem. Zdá se, že i výraz „cikán“ jsme podědili s příslušným konotativním balastem a pochybuji o tom, že se ho dokážeme zbavit (toho balastu) pouhou záměnou dvou slov. Spíše asi bude vždycky záležet na tom, kdo ta slova vysloví. Bez zajímavosti snad není ani to, co píše o kousek dál v *Neonu* Stanislav Komárek: Sousedy žijící na západ od naší hranice označujeme už po staletí – a především podnes – urážlivým slovem Němci (rozuměj: ti němí, ti, kteří neznají naši řeč), přestože zmíněný národ sám sebe nazývá Die Deutschen. Pro mě tak jak tak kluci od nás z baráku na Biskupské, s nimiž jsem hrával fotbal a hokej v parku vedle Petrova, byli a budou cikáni, stejně jako kluk, s nímž jsem seděl v Litoměřicích ve vazbě; nejdřív někomu v hospodě přerazil čelist a pak mi předkládal „ke kontrole“ milostné dopisy své holce, když se ukázalo, že jsem „ten básník“. Ty dopisy byly dětsky otevřené, ve výrazech vášnivě a samozřejmě plné hrubek. Vracel jsem mu je bez jediného zásahu s ujištěním, že vše je v dokonalém pořádku. Cikán je i můj tajný favorit Mirek Mucha, který „o svých“ říká: „Kdyby se naučili pořádně česky, tak by měli mnohem míň problémů...“ Sám mluví trochu brněnskou, ale neuvěřitelně bohatou češtinou, a problém mu nedělají ani nejrůznější jazykové hříčky a vtípky. A může si dovolit takovou větu říct, protože není gádžo. Nu, buď s pokojem, kolonie, kde se těch pár místních cikánů může cítit „být doma“ (a bez velkých obav, že zabřednu do romantického kýče, si troufnu říct, že snad nejen skrze číslo popisné), a vydejme se na jiné „zvláštní“ místo: na Romskou střední školu sociální, která sídlí

v Kolíně. Tady už je pochopitelně namísto používat výraz „Rom“ – vždyť se tu ocitáme na půdě, kde se studenti učí o původu, historii a kultuře specifického etnika, svého etnika. (Gádžo tu studuje přesně jeden.)

Škola vznikla v roce 1998 a je to vůbec první soukromá romská škola nejen v Čechách, ale v celé Evropě. *Čtyřpodlažní budovu pro účel školy a domova mládeže zakoupil p. George Soros z New Yorku*, čteme v propagačním letáku, kde se dále dočteme, že mezi hlavní sponzory vedle jmenovaného finančníka patří jistá holandská nadace, anglická, kanadská a americká ambasáda, z našich podniků Transgas a také Výbor dobré vůle, Český Červený kříž a prostřednictvím meziresortní komise i stát. Osnovy školy jsou identické s osnovami jiných středních škol, navíc jsou předměty jako romština, romistika a ve čtvrtém ročníku multikulturní soužití. Vyučuje se tenhle předmět i na českých školách? Pokud ne, měl by. Je tragikomickým důsledkem nejrůznějších asimilačních programů z minulosti dávňější i celkem nedávňé, komunistické, že se Romové dnes mají poprvé možnost ve škole učit svou řeč, že potřebují poznávat vlastní historii a kulturu. Paradoxní je i to, že romsky je na škole učí Češka. Jmenuje se Milena Alinčová, vystudovala romistiku na Karlově univerzitě u doktorky Mileny Hübschmannové a je jí dvacet sedm let. „Samozřejmě by bylo lepší,“ říká, „kdyby je učili – a nejen romštinu – Romové. Myslím, že ti by měli větší přirozený respekt než mladá, bílá holka a taky by jim asi studenti nějak víc důvěřovali, ale romská elita je hodně úzká a v současnosti extrémně vytížená. Pedagogický sbor i vedení školy tady v Kolíně jsou složeny pouze z Čechů.“ Kluci, s nimiž jsem kouřil na parkovišti před školou, ale paní učitelku Alinčovou chválí. „No jasně,“ říká Milena, „dobřej učitel je pro ně ten, kterej je hodnej.“

„Mají o romštinu zájem?“ ptám se.

„Myslím si, že většina těch, kteří sem šli, mají zájem dozvědět se něco o romských dějinách, chtějí vědět, odkud jsou, chtějí se naučit dobře romsky, jenže pak se objeví šprtání slovíček, zkoušení – a to nadšení zpravidla trochu opadne. V tomhle jsou to úplně normální studenti.“

V Kolíně se škola ocitla v podstatě shodou okolností: „Co já vím,“ říká Milena, „někde u zrodu té idey byla paní Bílá, která tady v Kolíně před časem založila občanské sdružení zřizující rekvalifikační kurzy pro Romy. Potom se spojila s doktorem Ščukou, ale než škola vznikla, bylo to už zase všechno trochu jinak. Romská politická elita je v podstatě soustředěna kolem několika rodin, nejznámější jsou asi právě Ščukovi, Horváthovi, Holomkovi – a jejich představy, jak by se měly věci dnes dělat, se samozřejmě v leccem rozcházejí, což je škoda, protože ještě další tříštění i tak dost úzké romské špičky situaci nepomáhá. Nějaká dohoda a vytvoření jednotného proudu romské elity bude nutná, ale to zřejmě čeká až na mladší generaci. Tahle škola tedy „patří“ JUDr. Emilu Ščukovi, což především znamená, že na ni sehnal peníze...“

„Když jsme u těch peněz,“ skáču Mileně do řeči, „já jsem poprvé o téhle škole slyšel právě až v souvislosti s jejími údajnými finančními potížemi.“

„Škola finanční potíže má, asi jako většina soukromých škol u nás. Je ale hrozné, že se o tak důležité záležitosti, jako je soukromá romská škola, jediná v republice, mluví zase až v nějaké negativní souvislosti. To samozřejmě pouze podporuje předpojaté představy většiny lidí o Romech. Nedávno se mě na něco přišla zeptat jedna novinářka z kolínských novin (Milena mimo jiné pracuje i na Okresním úřadě jako romská asistentka, pozn. red.) a ukázalo se, že vůbec neví, že tady ta škola je. To mě dost šokovalo. A taky se ta negativní reklama odrazila na množství přihlášek na školu: bylo jich hned míň než předešlý rok.“

(Poznámka v téhle souvislosti: V příručce se sice píše, že Kolín je „historickou, kulturní, společenskou a ekonomickou dominantou středočeského kraje“, já jsem ale nabyl dojmu –

Kolíňané prominou – že právě unikátní romská škola je v současnosti největší kolínskou „atrakcí“. Škoda, že stejný dojem asi nemají místní radní... a třeba podnikatelé.)

Bavíme se s Milenou Alinčovou o chrabrém náčelníkovi Apačů, díky němuž mají Češi rádi Indiány, ačkoli jejich postavení v Americe se tomu romskému u nás dost podobá (chtělo by to konečně nějakého romského filmového hrdinu!), bavíme se o skvělé empatii Romů, jejíž opačným znamínkem je jen malá schopnost uvažovat systematicky, a taky o různých „jemnostech“ komunikačních bariér (jaké jsou možnosti kulturní sebereflexe v prostředí, kde se kultura šíří takřka výhradně orálně nebo výtvarně, jaká schopnost vysvětlit druhé straně odlišnosti pomocí takových argumentů, na něž je zvyklá a kterým rozumí: Skutečně, nebylo by účinné, kdyby Romové dokázali české majoritě vysvětlovat své domnělé prohřešky a nedostatky poukazem na identické jevy ve společnosti majoritní nebo v takové, kterou majorita tradičně respektuje?) a samozřejmě opět narážíme na samotný jazyk. Cituji Mileně větu Mirka Muchy... „Češtiny mají tady na škole celkem dost a zaměřují se pochopitelně spíše na pravopis, gramatiku. Základní problém tkví v tom, že jejich kultura není založená na psaní a čtení, a taky v tom, že žijí převážně uzavřeni uvnitř vlastní komunity – ať už chtějí, nebo jsou k tomu nuceni okolnostmi.“ Nezapomenu se honem pochlubit, že jsem ve svém nakladatelství vydal bilingvní básnickou sbírku romského aktivisty Jana Horvátha. „Vím, že například tato poezie připadá Čechům hrozně naivní,“ říká Milena, „nebo ji vnímají jako nějaké romské agitky. Ale je nutné si uvědomit, že oni v současnosti prožívají teprve něco jako své národní obrození.“ To mi zní velmi logicky a zároveň to vrhá na věc úplně nové světlo. Vždyť si schválně porovnejme romskou „obrozeneckou“ poezii s tou českou:

Jan Horváth – Proč?

*Ptám se vás, lidé drazí,
proč?
Ponížení, nenávisť a zášť –
proč ne spolu, radost?
Dohromady, či zvlášť?
Jedna zem, jedno slunce
pro bílou laň
i pro černou růži svítí.
Podejte si ruce
a otevřete svá srdce.
Proč člověk je člověku vlkem?
Ne! Bratři, bratři jsme!
Ruce si podejme!
Již nikdy více: černý a bílý,
tisíc let hledáme svou zem,
tisíc roků domov hledáme,
a našli jsme ho snad?
Našli! Zde domov máme,
tady doma jsme!*

Svatopluk Čech – Dosti nás

*Jsme slabí, malí – Dosti těchto řečí!
Jen kdo tak zoufá, sláb a malý jest.
Oč byla Hellas, byla Roma větší,
než skrání nesmrtelnou se dotkla hvězd?
Jak směšné byly našich předků cepy,
když celý svět se zdvihl proti nim,
a hle, svět celý zdrtil vůdce slepý
a Táboru se klonil věčný Řím.
Jen v srdce zápal, chrabrost bohatýrů,
a budem vojskem netušených sil!
Sláb jenom ten, kdo ztratil v sebe víru,
a malým ten, kdo zná jen malý cíl.*

Na první pohled patrný rozdíl je především ve větší agresivitě českých obroditelů. Zdánlivě větší básnivost, zpěvnost Čechova textu je zavádějící zejména proto, že Horváthův text je překladem, přičemž o melodičnosti romštiny netřeba pochybovat: *Hi, imar les araklam! / Adaj, adaj khere sam*. A znovu stojí za připomenutí i fakt, že Romové svou poezii nečtou, ale pouze poslouchají ve formě písňových textů, takže už proto musí být – naším metrem měřeno – prostší, protože „kapacita“ audiálních vjemů je nižší než „kapacita“ vjemů vizuálních, na bezprostřední vnímání je méně času.

Romsky psaná literatura začala u nás vznikat až v roce 1968, kdy dočasně povolila tvrdá asimilační politika komunistického režimu, a Romům se dokonce podařilo v srpnu 1969 ustavit svou vůbec první reprezentativní organizaci u nás: Svaz Cikánů-Romů (SCR). Začal vycházet časopis *Romano lil*, díky němuž se konstituovala spisovatelská generace dnešních romských „nestorů“, k nimž patří Tera Fabiánová, František Demeter, Andrej Giňa, Dezider Banga a také nejznámější Elena Lacková, jejíž kniha *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* došla ohlasu i v intelektuální anketě Lidových novin o Nejzajímavější knihu roku. V roce 1973 byl Svaz Cikánů-Romů násilně rozpuštěn a vydávání časopisu bylo zastaveno.

„Myslíš si,“ pokračuji v naší „obrozenecké“ debatě s Milenou Alinčovou, „že někdo z těch kluků a holek, co tady studují, naváže na tu pomalu už slavnou generaci romských autorů?“

„To se dá teď těžko říct, ale představitivost mají a někteří jsou opravdu výborní vypravěči. Slohy píšou velice dobré. Nechceš nějaké otisknout v *Neonu*?“

„Uvidíme... Řekni mi, co vůbec budou ty děcka dělat, až tady na škole skončí? Nedopadne další z dobře míněných aktivit zase úplně jinak, než jak si třeba v tuto chvíli představujeme?“

„Co máš na mysli?“

„Uvažuju o tom, jestli pro většinu z vašich studentů nebude vyšší vzdělání jen tou nejlepší příležitostí, jak se dostat co nejdál od svých, abych tak řekl, etnických druhů, to jest, co nejdál od problémů s romským etnikem automaticky spojených. Jinými slovy, budou-li samotným Romům v budoucnu co platni.“

„Podívej, škola v tomhle ohledu žádné podmínky neklade. Každý může po škole dělat, co chce. Řada jich nejspíš zkusí udělat přijímačky na vysokou, ale dostane se jich samozřejmě jen pár. A mám dojem, že většina ostatních už dnes počítá s tím, že budou pracovat buď jako romští poradci, nebo budou propojení s romskou komunitou nějak jinak. S některými počítají

už dnes na konkrétní místa na úřadech. Naopak jsem byla překvapená, když jsem přišla poprvé do třídy a ptala se studentů, co chtějí dělat, že mluvili velice dospěle o věcech, které by mě jako prváka na gymplu vůbec nenapadly. Říkali, že chtějí pracovat s lidma, pomáhat Romům...“

„Asi proto to není normální gympl, ale škola se zaměřením na sociální péči, psychologii, právo nebo techniku administrativy, jak jsem vyčetl v brožurce...“

„Ano. To jsou věci, které Romové nejvíc potřebují při jednání s úřady, což jsou pro ně instituce nesrovnatelně významnější než pro nás, alespoň v tom smyslu, že je to často jediné místo, kde se pravidelně stýkají s bílými. Divil by ses, jak často i ta nejlepší snaha nějak vyhovět končí fiaskem díky netrpělivosti našich lidí – a samozřejmě jejich – pro mě celkem srozumitelné – nedůvěře. Ta ale právě často pramení z toho, že nejsou schopni pochopit, co vlastně po nich chtějí – a většinou není nikdo, kdo by jim poradil a pomohl.“

„Ještě mi řekni,“ chci po Mileně, „jak tě napadlo jít studovat romistiku a kde jsi potom přišla k téhle práci.“

„Škola: úplná náhoda. Otevřela jsem Učitelské noviny a tam inzerovali obory romistika a sociologie. Samozřejmě jsem předtím neměla vůbec ponětí, že se romština učí na vysoké škole. Taky jsem měla romské kamarády – a uvědomila jsem si, že o nich vlastně vůbec nic nevím, takže mě to nějak nadchlo, ani teď už přesně nevím proč. Pak jsem skončila školu, to bylo v září, a tady se od června rozbíhala nová škola. Já jsem ten obor vystudovala a taky jsem byla jediná, kdo měl zrovna čas. Mě to tady baví, ale měla jsem i krize, kdy mi připadalo, že to nedělám dobře... Je výborné, že od příštího roku tady bude učit Zbyněk Andrš, který je teď vedoucí katedry romistiky v Ústí nad Labem. To je zkušený člověk; a je to chlap, zná Slovensko... A je taky určitě daleko přesvědčivější a jistější v tom, co dělá a říká, než já – jako učitel bude výborný. Já jsem mladá holka a nemám takový respekt – a zároveň vím, že když na studenty budu křičet, tak je to moc dlouho zajímat nebude.“

„Tak takhle jsem si finále nepředstavoval.“

„No vidíš, tak tam dej něco z toho, co píšou. Stejně ses o tom všem měl bavit raději s Romama.“

Lucie Cínová, I. ročník

Miro papus

*Jekhvar gejlom ko papus kurke pal o dilos.
O papus sovelas pro vad'os. Sar sovelas esas o pindre
pindrangé. Jov man igen chol'arlas. Ilom papira,
čhingerd'om pro kotora, thod'om leske maškar
o angušta pro pindre. Ilom o švablíki, labard'om
kola papira.*

*Le papus, sar labonas kola papira, ta les pe'arelas
o pindre. Jov uštelas opre u gravčínlas. So
pes ačhil'a leha? Chučil'a avri andal o vadžos,
chudl'a kotor kašt u čhivkerlas pal mande. Koda
predžid'ilom mire papuha.*

Můj dědeček

Jednou jsem šla k dědečkovi v neděli po obědě. Dědeček spal na posteli. Spal a měl bosé nohy. Moc mě tím rozčiloval. Vzala jsem papíry, roztrhala je na kousky a ty kousky jsem mu nastrkala mezi prsty u nohou. Pak jsem vzala sirky a ty papíry jsem zapálila. Dědečka, jak ty papíry hořely, začaly pálit nohy. Vyskočil a křičel. Co se to s ním děje? Vyskočil z postele, popadl poleno a hodil ho po mně. To je můj zážitek s dědečkem.

Stručná historie jednoho národa

Původ, charakter i samo bytí kterékoli orální kultury, neužívající k záznamu informací jiného média než lidskou paměť a ponechávající události na pospas jazykové hře, jsou v pletivu obecné paměti těžko k nalezení. Neliterární kultura vystupuje jako fenomén z historie sporadicky, jako bílý prostor neostrých hranic, vytyčených historií kultur literárních.

O uplynulém životě takové společnosti se dozvídáme jen v té míře, v jaké se jí věnovali autoři dobových svědectví, nebo hyperbolizovaně prostřednictvím mýtů, legend a pohádek. Ne jinak je to s kulturou romskou. Romové si, ač neznalí písma, udrželi víceméně koherentní jazyk *romani čhib* po celý čas své téměř dva tisíce let trvající pouti. Právě lingvistický výzkum pomohl, vedle archeologických vykopávek, určit legendární pravlast Romů – „Báro than“ – Indii. Souvislost mezi sanskrtem a romštinou se ukázala být překvapivě silná. Uvádí se, že 60-70% romského lexika pochází z hindštiny (např. *člověk* – romsky *manuš*; hindsky *manuš*, *černý* – *kalo, kali; kala, kali*). Vědecký svět dnes soudí, že předkové Romů patřili mezi ádivásie, původní obyvatelé indického subkontinentu. Byli součástí tzv. mohendžodárské civilizace, úsvit jejichž dějin kladou archeologové na počátek 3. tisíciletí př. Kr. Tato rozsáhlá kultura disponovala vlastním písmem, které se ovšem dosud nepodařilo rozluštit. Historikové se proto mohou jen dohadovat, že „mohendžodárskou“ civilizaci vytvořili ádivásiové, oni původní, z většiny tmaví, obyvatelé indického subkontinentu, mezi jejichž potomky řadíme také Romy.

Existenci „mohendžodárské“ civilizace archeologové ohraničují lety 3000 př. Kr. až 1500 př. Kr., kdy mírumilovnou kulturu rozvrátily nájezdy kočovných indoevropských arijů. „Bílí“ bojovali s „černými“, píše se v Rig-Védu, jedné ze svatých arijánských Véd. Velká skupina ádivásiů se vydala na jih, kde během tisíce let vybudovali drávidskou civilizaci, jejímiž dědici jsou například dnešní Tamilové. Zbytek ádivásiů se dílem ztratil v džunglích, dílem byl zotročen. Jejich asimilací vznikla vedle tří tradičních ariánských kast kasta čtvrtá, nejnižší. Kasta šúdrů, tedy nedotknutelných. Někteří badatelé soudí, že se předkové, nebo blízcí příbuzní Romů – Domové – zpod ariánské nadvlády vymanili a v Madhjadpradéči, poblíž města Gorakhpuru, vytvořili vlastní stát. Doloženo je jméno domského krále Heruky a názvy jeho pevností. Domské panství padlo pravděpodobně za vlády Guptovské dynastie, někdy mezi 3.-5. stol. po Kr., kdy bylo smeteno mnoho jiných zdejších maličkých království. Romové pak zřejmě znovu upadli mezi nedotknutelné. Živili se hudební produkcí, kovářstvím, pletením košů, ale také „nečistou“ prací – úklidem ulic nebo spalováním mrtvých. Zda bylo příčinou romského exodu bídné sociální postavení, nebo – jak tvrdí např. britský lingvista Terrence Kaufmann – vpád Alexandra Makedonského do Indie, se můžeme díky absenci písemných zpráv pouze domýšlet. Předpokládá se, že se romské kmeny vydaly na západ ve dvou hlavních vlnách. První proud se hnul v době mezi 3. a 5. stoletím a druhý, mohutnější, pak ve století 9. až 12. Cesta vedla nejprve skrze Persii na Blízký východ. Přibližně v 10. stol. dorazili Romové do Byzance. Podle řeckého historika Nicephora Gregorase byli Romové v Konstantinopoli živi z cirkusových a pouťových produkcí, dobové kroniky o nich hovoří jako o akrobatech, medvědářích nebo provazochodcích. Rody, které opustily kočovný způsob života a začaly se usazovat v osadách, se živily tradičními řemesly, jako je košíkářství, kovářství a zejména koňský handl. Většina kočujících Romů ustoupila před mongolskými a později arabskými výpady přes Malou Asii a Balkán hlouběji do Evropy. Významně se

v romské kultuře projevila zastávka v Řecku, o čemž svědčí vysoká frekvence romštinou přejatých řeckých slov. Mniši z kláštera Athos se zmiňují o Athinganoi (Acinganoi). Toto označení pro romské etnikum později pravděpodobně přejala další neromské národy ve variantách Cikán, Zingari, Cygan, Zigeuner...

Na Balkáně se migrační vlna rozešla dvěma směry, z nichž jeden mířil přes Arménii, Kavkaz, Rusko až do Skandinávie a druhý vedl Romy údolím Dunaje přes nynější Rumunsko až do střední Evropy (asi 13. stol.). Významná migrační vlna vedla do Evropy také oklikou přes severní Afriku územím „Malého Egypta“. Tak zřejmě vzniklo pojmenování Egyptos – Gypsos – Gypsies – Gitanos a dodnes panující legenda o egyptském původu Romů.

Na území Českého království Romové dorazili pravděpodobně ve 14. stol. Za vůbec první písemnou zmínku o Romech na našem území bývá považováno několik strof v *Kronice tak řečeného Dalimila*, kde je psáno: *„Léta od narození Jezu Krista milostivého / tisícího dvoustého čtyřicátého druhého, / kartasi chodili, tatarští zvědové byli. // Na pět set těch lidí šlo, a takové jich chování bylo. // Kloboučky velmi vysoké měli, / roucho krátké a tobolky nosili; / Všichni v spodcích chodili. // Holí dlouhé v ruku drželi. / Když pít chtěli, s břehu nakloňmo pivali, / když chleba prosili, / kartas boh tak mluvivali: / proto jim kartasi říkali...“* Sousloví „kartas boh“ je příbuzné romštině a znamená „Bůh seslal hlad“. Možnost, že by Romové byli skutečně mongolskými zvědy, je velmi nepravděpodobná. Sami před Mongoly ustupovali už z prostoru Malé Asie a mimo to: Mongolské hordy vtrhly do střední Evropy rok před „Dalimilovou“ zmínkou o katarech. „Athinganoi“ – „kataři“ – „cikáni“ si zřejmě rychle uvědomili nebezpečí pramenící z jejich fyzické podobnosti s Tatary, a začali se proto prohlašovat za pravé křesťany putující od Božího hrobu. Další, a nijak impozantní, zmínkou o jejich pobytu na našem území je zápis v *Popravčí knize pánů z Rožmberka*, kde se v zápise z roku 1399 praví, že: *„...vedle několika Němců z Rakous v tlupě lupičské v jižních Čechách jistý cikán byl, černý Ondřejův pacholek.“* Palacký ve *Starých letopisech českých* uvádí zápis z roku 1416, že totiž: *„...toho léta vláčili se cikáni po české zemi a lidi mámili...“* První relevantní informací o pobytu Romů u nás jsou však zprávy z několika nezávislých pramenů o cestě romské skupiny vedené „králem“ Sindelem z Budína jižním Slovenskem do Bratislavy v roce 1417. Tato skupina se prokazovala listinami, které jí zaručovaly dobré přijetí. Podobný ochranný glejt poskytl 17. dubna 1423 na Spišském hradě císař Zikmund Lucemburský romské skupině vedené vojvodou Ladislavem: *„...náš věrný Ladislav, vojvoda svého lidu cikánského nás pokorně poprosil o dosvědčení naší zvláštní shovívavosti. Přijměte tedy jeho uctivou žádost a neodmítejte tento dopis. V takovém případě, jestliže se uvedený Ladislav a jeho lidé objeví na jakémkoli místě našeho císařství, ve městě nebo ve vsi, doporučujeme vám prokázat mu věrnost, kterou tímto prokazujete nám...“* Tato listina se s Romy dostala až do Francie. Na základě glejtu vydaného českým králem (*le roi de Boheme*) v Čechách (*La Boheme*) se Romům dostalo francouzského pojmenování *les Bohémes* – Češi. Romský naturel, k jehož formování velkou měrou přispěla neustávající represivní politika hostitelských kultur stejně jako izolacionismus, pramenící z charakteru velkorodinného kočovného způsobu života, i esoterický svět romských zaříkadel a pověr, se však se středověkým upjatým nívem musel brzy střetnout. Církev začala poukazovat na podezřele světský způsob života údajných svatých poutníků. Výsledkem byla exkomunikace Romů z církve provedená roku 1427.

V našich zemích byli Romové přijímáni vlídně ještě v první polovině 16. století. Alergické reakce majoritního obyvatelstva vůči Romům se začínají objevovat po té, co byli tito obviněni ze založení velkého požáru v Praze roku 1541. Následoval mandát Ferdinanda I. z roku

1545, jímž byli Romové vypovězeni ze země. To ovšem nebránilo českým pánům najímat si romské žoldnéře. Například v roce 1557 bojovalo na straně pána hradu Velká Ida Františka Perényho tisíc Romů proti císařským žoldněřům. Ani další Habsburkové nezastávali vůči romskému etniku jiný než represivní postoj. V létě 1548 rozhodl Říšský sněm Maxmiliána I. v Augsburgu o vypuzení Romů z Říše. V příslušném dokumentu se píše doslova: „...kdo cikána zabije, z žádného mordu vinen býti nemá.“ Leopold I. prohlásil roku 1697 Romy za psance. Na základě tohoto rozhodnutí mohli být muži beztrestně zastřeleni, ženy byly trestány uříznutím ucha, později rovněž zastřelením. V roce 1706 byly z popudu Josefa I. podél hranic rozmístěny tabule s varovnými nápisy, ilustrovanými obrazy oběšených romských mužů a bičovaných romských žen a dětí. Přesto se Romové stále drželi jako kováři, košíkáři, artisté a hudebníci u některých, zvláště moravských, šlechtických dvorů. Postavení Romů na Moravě bylo vždy poněkud specifické a v zásadě dosti příznivé. To se projevilo i mnohem později za II. světové války, kdy se podařilo právě na jižní Moravě uchránit určité množství Romů (hlavně muzikantů) před zavlečením do koncentračních táborů – zpravidla ovšem pouze „výměnou“ za jejich sterilizaci. Teprve monarchičtí sociální inženýři – Marie Terezie a Josef II. – provedli první zásadní pokus o řešení „cikánského problému“. Romská populace měla být dezintegrována a následně asimilována; tzv. „regulování cikáni“ měli opustit kočovný způsob života a usadit se na venkově. Neměli být dále nazýváni cikány, ale Neubauren – novosedláci, v Uhrách pak Új – Magyar – novomaďaři. Bylo jim zakázáno hovořit romsky, nosit tradiční oblečení, děti mezi sedmým a dvanáctým rokem byly dávány k převýchově do neromských rodin. Součástí „regulačních“ opatření byl pokus o rozbití neformálních romských struktur, například prostřednictvím zákazu instituce vůdce – vajdy či zákazu handlu s koňmi. Josef II. vydal v roce 1784 soubor rozhodnutí, jejichž obsahem byl pokus o plánovanou patrici Romů v osmnácti moravských a dvou slezských obcích. Kromě toho se ve druhé polovině 18. století jistá část romských rodin začala usazovat dobrovolně. Represe vůči Romům však pokračovala i za vlády osvíceného monarchy. V roce 1782 bylo v tzv. Hotnianském procesu odsouzeno k trestu smrti čtyřicet Romů pro mordy a lidožroutství. Při pozdějším vyšetřování se ukázalo, že údajně zavražděné nikdo nesnědl, naopak, že jsou živí a zdraví jako řípy. Dodatečně vyšlo najevo, že přiznání bylo na Romech vynuceno útrpným právem. V první polovině 19. století se usedlá romská populace rozšířila natolik, že si začala konkurovat v oblasti tradičních řemesel. Romové se tedy dílem přeorientovali na jiné, vesměs pomocné, nádenické práce. To mělo za důsledek usazování Romů na městských periferiích, kde začaly růst cikánské tábory.

Devatenácté století sice objevilo svého cikána – romantický archetyp svobody, ale zájem to byl povýtce estetický. Na sociálním postavení romského etnika se dále nezměnilo zbla, naopak. 14. září 1888 vydalo C. a K. ministerstvo policie výnos shrnující a potvrzující veškeré dosavadní represivní zákony namířené proti romské populaci. Demokratické Československo uznalo Romy, resp. Cikány, stejně jako Židy, za svébytnou národnostní menšinu, nicméně nepřestalo vůči nim uplatňovat lety prověřený diskriminační rakouský zákon o potulce z roku 1885. Ale první republika přinesla také vlastní asimilační zákon. Nabyl platnosti roku 1927, měl číslo 117 a byl namířen k potírání „cikánů a tuláků, žijících po cikánsku“. Romům byly vydány tzv. cikánské knížky, legitimace, které úřadům sloužily k mapování jejich pohybu po republice: „*Jest to knížka, která obsahuje na první straně evidenční číslo cikána, jméno a státní příslušnost. Na druhé straně jsou pak osobní data, stav, které řeči ovládá a podpis. Na třetí stránce jest uveden popis držitele legitimace, případně jeho zvláštní znamení. Na následujících stránkách jsou otisky všech deseti prstů a to jest hlavním poznávacím znakem,*

zabraňujícím falšování a výměně legitimací. Pak jest v legitimaci ještě deset oddělení pro popis cikánských dětí. Legitimace vyplňuje a upravuje Ústřední četnické pátrací oddělení v Praze a zasílá je okresnímu úřadu, v jehož okrese byl dotyčný cikán podroben soupisovému řízení, aby legitimaci ověřil a vydal,“ píše dobový pramen.

Text z října 1933 v policejním časopise Bezpečnostní služba ovšem dokládá, že za první republiky nedocházelo v oblasti „cikánské otázky“ jen k diskriminačním zásahům. Mezi klady patří zejména zřizování tzv. cikánských škol: *„V Užhorodě již v roce 1922 podal učitel v obecním zastupitelstvu návrh na zřízení zvláštní školy pro cikánské děti. Podařilo se to později za přímého zájmu školního referenta Šimka a vládního komisaře Hrbka. Budova cikánské školy je umístěna těsně vedle cikánského tábora, kdež asi ve 30 chatrčích žilo okolo 200 duší. Byla postavena jednak z prostředků veřejných (65.000 Kč), jednak příspěvím cikánů samých, kteří na ní pracovali. Tím bylo dosaženo od počátku jistého poměru ke škole.“* Na užhorodskou jednotřídku z nepálených cihel značnou sumou přispěl mj. i T. G. Masaryk.

Počátkem II. světové války byla protektorátním ministerstvem vnitra Romům uložena dvouměsíční lhůta k usazení. Kdo se jí nepodřídil, byl deportován do kárného pracovního tábora. Čeští Romové do Let u Písku a moravští do Hodonína u Kunštátu. Ty byly později oficiálně změněny na tábory cikánské. V „cikánském táboře“ Osvětim II – Březinka (Auschwitz II. – Birkenau) zahynulo během jediného roku 20 000 lidí. Romský holocaust nepřežilo půl milionu evropských Romů. Ačkoli, na rozdíl od českých, nebyli slovenští Romové deportováni do koncentračních táborů, byla vůči nim ze strany Slovenského štátu uplatňována politika, již se v závěru 20. století začalo říkat apartheid. Romové nesměli používat veřejnou dopravu, do měst mohli vstupovat jen v určitý den a hodinu, děti nesměly navštěvovat školy, romská obydlí nesměla ležet blíž, než 2 kilometry od silnice... Po vypuknutí Slovenského národního povstání, na němž se Romové aktivně podíleli, bylo několik jejich osad vypáleno, docházelo k masovým popravám. Aby se Romové zbavili cejchu „elementu zabraňujícímu čistotě rasy“, jak je klasifikovali „árijští“ odborníci na eugeniku, začali v té době přijímat česká, slovenská i maďarská jména. Někteří starší Romové z obavy před perzekucí užívají své nové jméno dodnes.

Mezi lety 1945-1950 se přesunuly velké skupiny slovenských Romů do průmyslových center Moravy a Čech. Za prací sem nepřijížděli jen Romové kočovní, ale rovněž rodiny již usdlé. Po prvních třech poválečných letech, kdy na řešení romského problému nebylo pomyslení, nastoupil k moci režim, jehož zásadním ideologickým atributem bylo tzv. právo na práci. Byla jí míněna práce stálá, normovatelná a kontrolovatelná. Režim si postupně uvědomil, že kočovníkům lze toto právo vnutit jen stěží, a tak v dubnu 1958 vydalo politické byro ÚV KSČ usnesení „O práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR“. Na jeho základě byl pak připraven, a 17. října 1958 Národním shromážděním schválen, zákon č. 74/58 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob. *„Kočovní způsob života vede ten, kdo se ve skupinách, nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci anebo se živí nekalým způsobem...“* píše se v textu zákona, jehož realizace znamenala násilné usídlení všech osob s nestálým místem bydliště, tedy zejména Romů – a to především olašských.

V noci ze 3. na 4. února 1959 navštívili romské kočovné vozy (*vurdona*) a obytné maringotky, kterým se říkalo „béváky“, sčítací komisaři. Po sečtení osob byla z vozů odstraněna kola a koně odvedeni k porážce. Takto „usazení“ Romové připadli obci, v jejímž katastru se právě nacházeli. Národní výbor jim byl povinen zajistit ubytování, mužům sehnat práci a děti umístit do školy. Sečtení byli i Romové takzvaně „polokočovní“, kteří „polokočovali“ několikrát do

roka na Slovensko a zpět. Všichni dostali do občanského průkazu zápis, který jim zabraňoval ve volném pohybu po republice. Pokud se například měla konat svatba Romů ze dvou různých lokalit, musela být celá věc předem projednána mezi okresy, v nichž byli příští manželé registrováni. Kulturní šok, který zákon 74/58 Sb. Romům způsobil, byl na druhé straně kompenzován zvýšením materiální úrovně života romského etnika. Do poloviny 60. let se podařilo zaměstnat na 16 000 romských mužů, stát dotoval výstavbu domků a bytů, jako kompenzaci za likvidaci cikánských osad. Pokud tedy považujeme fakt, že v polovině 70. let už každá čtvrtá romská rodina nežila v kheru (chatrči), ale vlastnila, nebo užívala dům, či byt, ve kterém si každá pátá romská rodina mohla pustit vlastní televizor, za úspěch, pak byl záměr asimilačního zákona úspěšně naplněn. Pokud ovšem domyslíme jeho dopad na romskou kulturu a způsob života, jejichž diference jsou pravou příčinou sociální inkompatibility, pak je zřejmé, že se komunistický, v jádru kolektivistický, projekt minul účinkem. Ztráta atributů národní identity koně a vozu znamenala katastrofu zejména pro olašské Romy. Uvážíme-li, že nucená socializace pravidelnou prací vedla mimo jiné k úpadku tradičních romských řemesel, že vnucené usazování se společně se silnými státními investicemi do výstavby náhradních, a většinou nevhodných obydlí, se dnes vrací například v podobě sociálních problémů romských „ghet“ nebo nárůstem rasově motivované kriminality, jeví se důsledky aplikace zákona 74/58 Sb. v souvislostech, v nichž dichotomie úspěchu a neúspěchu nemá význam.

K politickým změnám v roce 1989 se Romové stavěli opatrně. Konečně historická zkušenost ukazuje, že postoj společnosti k „romskému problému“ nesouvisí ani tak s politickým režimem, jako s kulturním antagonismem mezi romským etnikem a majoritní populací. Během posledních deseti let lze pozorovat sílící emancipační tendence Romů. Objevují se občanské iniciativy a nadace se zájmy sociálními, kulturními, ale rovněž politickými. Romové se začali soustavněji věnovat studiu svého jazyka a historie, znova se učí tradičním řemeslům. Stále méně Romů se cítí být vůči gádžům v permanentní válce, otevírají se většinové společnosti. Až na výjimku, kterou u nás tvoří olašští Romové (usedlími Romy zvaní kočáci), opouští romské etnikum zvolna tradiční velkorodinné uspořádání... Co současné romské „národní obrození“ přinese, zhodnotí – někdy kolem roku 2101 – v *Neonu* na straně 6 jeho budoucí romský šéfredaktor.

Literatura:

DAVIDOVÁ, E. : *Romano Drom – Cesty Romů 1945–1990*. Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 1995.

Kol. autorů : *Jdeme dlouhou cestou*. red. Erika Manuš, Argot Vitae 1998.

TOYNBEE, A. : *A Study of History II.- IV*. Standford Press, Oxford 1975.

Internetová verze časopisu *Amaro gendalos* – *Naše zrdcadlo*. <http://www.radio.cz/romove/>

□